

GELİBOLU MEVLEVİHANESİ

Arş. Gör. Osman ÜLKÜ*

Gelibolu-Hamzakoy'da deniz kenarına yakın bir alanda, askeri bölge içerisinde bulunan Gelibolu Mevlevihane'si, Gelibolu'nun Görice köyünden Ağazade Mehmet Hakiki Dede tarafından 1620'de Saray Mimarlarından Mustafa Ağa'ya yaptırılmıştır.¹

* İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

¹Mevlevihanenin kesin kuruluş tarihi hakkında bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Araştırmalar genellikle inşa tarihini 1657 olarak belirtirler.

"Kaptan-ı Derya Ohri'li Hüseyin Paşa Akdeniz seferinden dönerken, Gelibolu'ya uğramış, Şeyh Ağazade Mehmed Dede'ye intisab etmiş, onun hayır dualarını almıştır. 1621'de sadrazam olduktan sonra Beşiktaş Mevlevihane'sini inşa ederek Mehmed Dede'yi ilk Postnişin olarak buraya aldırılmıştır. 1622'de Hüseyin Paşa, II. Osman'la beraber idam edilince, Mehmed Dede tekrar Gelibolu Mevlevihanesine dönmüştür. "bu olaylardan da anlaşılacağı gibi Mevlevihane 1620'den önce inşa edilmiş olmalıdır. (Konuyla ilgili bkz. Sakıp Dede, Sefine, c. II, İstanbul-1307, s. 26-37).

Ağazade Mehmed Dede, mevlana dergahında I. Bostan Çelebi Dede'nin uzun yıllar müritliğini yapmış, icazet aldıktan sonra Gelibolu'ya dönmüştür. Gelibolu kendi asitanesini kurdu muştur." (Bkz. Konya Mevlana Müzesi Arşivi. 65/6 ve 65/8 numaralı, 1911 Tarih ve 90 Numaralı 1912. Tarihli Arşiv Belgeleri.)

Ali ENVER; Semahane-i Edeb, İstanbul-1981. s.8-9; A. GÖLPINARLI; Mevlana'dan sonra Mevlevilik. İstanbul-1983, s. 158; Erdiç PARLA. "Gelibolu Mevlevihanesi"İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni, s. 11-12, İstanbul-1980, s. 51-61; Evliya Çelebi; Seyahatnamesi (Zuhuri Danışman Çevirisi), c.8, İstanbul-1970, s. 172.

Fevzi KURDOĞLU; Gelibolu ve Yöresi tarihi, İstanbul-1938, s. 61; İslam Ansiklopedisi, "Gelibolu" Mad., c.3/2, İstanbul-1982, s. 374-375; Mehmet İRDESEL; Gelibolu ve Yöresi Tarihi, Gelibolu-1994, s. 110-112; Pars TUĞLACI; Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yayınları, İstanbul-1985, s. 135; Ramazan EREN; Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri, Çanakkale-1990, s. 86-91; Serap ÖZLER; "Gelibolu'da Türk Mimarî Eserleri" İ.Ü.E. Fakültesi. Sanat tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul-1967, s. 17-20; S. Barihuda TANRIKORUR; "Türk Kültür Tarihinde Mevlevihane'nin Yeri ve Önemi" Selçuk Üniversitesi. 3. Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler) 12-14 Aralık 1988, Konya-1989. s. 61-71.

Geniş bir arazi üzerine mescit, han, mektep, yemekhane, altmış odalı harem dairesi, Kütüphane ve Semahane-türbe yapılarından oluşan külliye tarzında inşa edilmiştir. Toplam 33.000m² lik bir alana sahip olup tamamıyla kuşatma duvarı ile çevrelenmiştir. Ortada; batıdaki caddeden açılan yuvarlak kemerli, Korint başlıklı mermer sütunlu taç kapı ile geçilen bin metrekairelik bir avluya yer verilmiştir.

Merkez avlunun kuzeyinde Semahane-türbe, güneyinde hâmuşan (kabristan), doğusunda Minareli mescid, derviş hücreleri Selamlık ve harem dairesi, daha güneyde yemekhane bölümlerine yer verilmiştir.

Külliye binalarından; mescid, han, yemekhane, mektep ve harem dairesi günümüze kadar ulaşmamış, bunların yerlerine askeri hastane ve diğer hizmet binaları yapılmıştır. Ayakta kalabilen Semahane-türbe binası uzun süre askeri depo olarak kullanıldıktan sonra, 1994'de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.²

Mevlevihane'nin asıl binası Semahane-türbe; dıştan dikdörtgen plan ve kübik şemada düzenlenmiş, kesmetaş malzeme ile inşa edilmiş, üzeri kiremit çatıyla örtülmüştür. (Plan I) Birbirlerine kemerlerle bağlanmış, onbeş sütunun taşıdığı sekiz kubbe ve düz tonozlarla yapı içeriden örtülmüştür. İçerisi, iki sıra halinde 44 pencere ile dışa açılmaktadır.

Dış cepheler: Yatay bir silme ile ikiye bölünmüş, üst kısım, yüksek altlıklarla sahip korint başlıklı sütüncelerle, alt kısımda plastırlarla düşey bölümlere ayrılmıştır. Her iki bölümde de altlı üstlü

² "17667da meydana gelen depremden Mevlevihane binaları büyük hasar görmüş. Sultan III. Mustafa tarafından onarım yaptırılmıştır. (bkz. Başbakanlık Arşivleri, M.A. Defteri. Numara 65/6 ve 65/8. 1911 Tarih ve 90 Numaralı/1912 Tarihli Arşiv Belgeleri)

Bu tamirata ait keşif raporunda, külliye'nin o dönemde küpeki taşından yapılmış minareli, kiremit çatıyla örtülmüş iki katlı semahanesinin olduğu belirtilmiştir. (bkz. B.A., M.A.D., Nr. 65/6. 65/8, 1911 ve Nr. 90/1912 Tarihli Arşiv Belgeleri)

Mevlevihane, III. Selim döneminde Kalyoncuzade Mustafua Ağa tarafından 1805 yılında yeniden onarılmıştır. Sultan Abdulmecit daha sonra binaları genişleterek tekrar onartmıştır. Avlu'nun doğu taç kapısı üzerine güneş ışınları, tuğralı, 1840 tarihli kitabeyi koydurmuştur. (Res. 5)

1850-51 yıllarında yapıların elden geçirildiğine dair bir kitabe de avlunun batıdaki taç kapısına konulmuştur. En son olarak Sultan II. Abdulhamit. semahane-türbe binasını 1908'de yenilemiştir." (bkz. Erdinç PARLA; a.g.m., 51-60.)

iki sıra halinde üçgen alınlıklı, kesmetaş söveli düz silmelere sahip büyük dikdörtgen pencerelere yer verilmiştir. Dış cephe düzenlemesi, Tanzimat dönemindeki taşra özellikli Ampir sanatının güzel bir örneğini yansıtmaktadır. (Res. 1)

Semahane-türbe binasına kuzeyden ve güneyden açılan iki kapı ile girilmektedir. Kuzeyde mermer söveli kapının üzerinde çerçeve içine alınmış kitabe bulunmaktadır. (Res. 2) Dört satırlık kitabede:

"Mevlevi tarikatına dahil olmak ne büyüklüktür,

Bu yolu tutanlar dünya ve ahirette seçkinlik kazanırlar

Basiret sâhiplerinin manevi büyüklüğüne bundan büyük delil olmaz.

Ağazade'nin temiz türbesi kutsiyanın tavaf ettiği yerdir." ibaresi bulunmaktadır.³ Güneyde yer alan diğer kapı ahşaptan, sade bir formdadır.

Ana binanın türbe girişi önündeki hâmuşânla (kabristan) avlu taş kapılarının tuğralı üçgen alınlıkları ve çatıdaki mevlevi sikkeli alem tahrir edildiği için günümüze ulaşmamıştır.

Semahane-türbe binası son kez 1980'den önce geçirdiği çatı ve cephe onarımında güney cephesi kesme taşla yeniden kaplanmıştır.⁴ Batıda ki alt ve üst mahfel kapıları, pencereye dönüştürülmüş, pencerelere petek ve korkuluk şebekeleri takılmıştır. (Resi. 3) Üst pencereler dış kesimli saçak kornişinin altında üç bölümlü ve yuvarlak dilimli birer kemer olarak düzenlenen yüzelerin ortasına yerleştirilmiştir. Bu düzenleme binanın dört cephesinde de tekrarlanarak devam etmektedir. (Res. 4)

Dikdörtgen şemanın dört köşesinde ahşaptan dört kubbeye yer verilmiştir. yapının iç kısmında parçalı taşlardan örülerek yapılan yüksek sütunlar üzerine ahşap kubbeler kondurulmuştur. Binanın içi yerine göre sütunlar ve sütunlar üzerindeki kemerlerle bölümlere ayrılmış, bu bölümlerin üzerini yer yer ahşap tavanlar örtmektedir. Binadaki bu bölünme; Elektik üslubun özelliklerini yansıtmaktadır.⁵

Doğuda korint başlıklı altı sütunun taşıdığı 9,5 m. çapındaki orta kubbe ve köşelerde 8 m. çapında iki kubbe ile örtülü 14 m. x 26 m. ölçülerindeki türbe bulunmaktadır. (Res. 4).

Türbeye güneyden açılan, üzerinde "Ta'lik" kitabe bulunan kapıdan geçilmektedir.

³ Erdinç PARLA; a.g.m., s. 51-60; İslam Ansiklopedisi; a.g.mad., s. 7-9.

⁴ Erdinç PARLA; a.g.m., s. 51-60; İslam Ansiklopedisi; a.g.mad., s. 7-9.

⁵ Erdinç PARLA; a.g.m., s. 51-60; İslam Ansiklopedisi; a.g.mad., s. 7-9; Serap ÖZLER; a.g.t., s. 17-20; Ş.Barihuda TANRIKORUR; a.g.m., s. 61-71.

19 m x 26 m. ölçülerindeki semahane'nin doğusunda dokuz sütunun taşıdığı, 19 m. çapında kubbeyle örtülü dokuzgen Sema meydanı yer almaktadır. Bu meydan Mevlevi ayinlerinin icrasına uygun olarak zemini ahşap döşemeli olup etrafı alçak bir korkulukla ayrılmıştır. Bu uygulamayı İstanbul Yenikapı ve Bahariye Mevlevihane'lerinde de görmekteyiz.⁶

Sema Meydanı'nın üzerindeki kubbenin eteklerinde; yirmi bölüm halinde "'Ta'lik" yazı ile yazılmış, İstanbul Yenikapı, Bahariye ve Kütahya Mevlevihane'lerinin Semahanelerinde olduğu gibi Sema'nın yüceliğini anlatan Farsça beyitler bulunmaktadır.⁷

Güney duvarında 7.75 m. yüksekliğinde , oldukça büyük mermer mihrabın nişi bulunmaktadır. Niş yaldız bordürlü, ortası şişirilmiş, üç dilimli geniş silmeli bir kemerle çevrilmiştir. Niş'in içindeki kırmalı sarı renkli mukarnas dizisi'nin altı bordo renkli saçak ve kordonlu perde motifleriyle süslenmiştir. Köşelerde, Ampir sanatın üslup özelliğini yansıtan güneş ışıklı iri gülcülerle, yanlarındaki çifte sütunce başlıklarının uçları sarkık yaprak çelenkleri altın yaldızlı olarak düzenlenmiştir.

Dilimlere ayrılmış kubbe yüzeyleri, canlı renklerden oluşan kalem işi süslemelerle tezyin edilmiş, motifleri ışık gölge plastisitesine uygun olarak ele alınmıştır. Ortalarında soyut bitkisel, kenarlarında ise kurdaleler, kordonlar, ışık yolu diye tabir ettiğimiz Türk sanatına özgü motifler konulmuştur. Kubbelerin içlerindeki alçı ve sıvaların bir kısmı dökülmüştür.

Bina'nın içinde ve dışındaki süslemeler ve tezyini amaçlı düzenlemeler, Sultan II. Mahmud ve sultan Abdülmecid döneminde yapılan tamirlerden kalmadır.⁸ O dönemlerin Anadolu'daki ampir üslubun tipik ve gelişmiş örneklerini temsil etmektedirler.

Mevlevilik, "Tefekkür" esasına dayanmaktadır. Mevlana'nın aşk dediği nesne, insanın iç dünyası ile vicdanı ile başbaşa bırakan düşünce olup, insanı birliğe, bütünlüğe götüren kendinden geçiştir.⁹ Hedefi Allah, yani sonsuz varlık olduğu için kutsallaşmış, sonsuz bir ihtirasa dönüştürülmüştür. Sema, aşkın gıdası olup onda sevgiliye ulaşmanın tatlı hayali bulunmaktadır. "sema" varlıktan sıyrılarak,

⁶ Erdiñ PARLA; a.g.m., s. 51-60; Serap ÖZLER; a.g.t., s. 17-20; Mehmed ZİYA; Yenikapı Mevlevihanesi (Yayına Hazırlayan Yavuz Senemoğlu) İstanbul-1975. s. 38.

⁷ Erdiñ PARLA; a.g.m., s. 51-60; Mehmed ZİYA; a.g.e., s. 39; Ş.Barihuda TARNIKORUR; a.g.m., s. 61-71.

⁸ Can KERAMETLİ; Galata Mevlevihanesi (Divan Edebiyatı Müzesi) Türkiye Tüning Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul-1977, s. 26.

⁹ Can KERAMETLİ; a.e.g., s. 26.

kendinden geçip mutlak fanilik içinde bulunmanın zevkinini yaşamaktır.¹⁰

Mevlana'nın bilim ve bilgi okulu tameamen aşk ve coşku esasına dayanmaktadır. Aşka, Sema'ya, karşı aşırı sevgisi bulunan Mevlana, Sema için "Muhibbe Müstehak-Aşık Hayattır" sözünü söylemiştir.¹¹

Mevlana'nın adına kurulan Mevleviliğin teşkilatlanmasında en önemli etken Mevlevi tekkeleridir. İlk kurulan tekke, sonradan kurulan bütün tekkelerin merkezi konumunda olup "asitane, huzur, husur-i pir" adlarıyla anılan Konya'daki Mevlana Tekkesi'dir.¹²

Mevlevi tekkeleri, asitane ve zaviye olarak iki kısma ayrılmıştır. Asitane, zaviyeden büyük sayılmıştır. Konya'daki onbeş asitane daha yapılmıştır. Bunlardan Gelibolu Mevlevihanesi, arazi ve binalar topluluğu bakımından diğerlerinden daha büyük olup, üçüncü derecede önem kazanmıştır.¹³

Mevlevi tekkeleri genelde şehir dışında inşa edilmiş, ancak bazıları şehrin büyüüp gelişmesi sonucunda içeride kalmıştır. Geniş bir bahçe içerisinde, bir yanında hâmuşane (kabristan), diğer yanında harem dairesine yer verilir, çoğunlukla meydanın ortasına Semahane-türbe binası ve güneyinde mescid binası kurulurdu. Bunlardan başka mekteb, kütüphane, aşevi gibi birimlerde tekkelerle beraber inşa edilmektedir.

Gelibolu Mevlevihanesi: Rumeli'deki en büyük mevlvi hane olmasının yanı sıra diğer büyük mevlvi haneler arasında da en geniş araziye ve en ihtişamlı semahaneye sahiptir.

Plan itibarıyla İstanbul Galata Mevlevihanesi ile yakın benzerlik içerisinde. İkisinde çekirdeğini oluşturan semahane-türbe binaları dıştan dikdörtgen kübik biçimde düzenlenmiş, üzerleri kiremit çatıyla örtülmüştür. İç kısımlarında sütunlarla taşınan sema ayinlerinin yapıldığı bölüm bulunmakta ve kible duvarına da mihrap nişi yerleştirilmiştir. Gelibolu ve Galata Mevlevihaneleri Sema Meydanı düzenlemesiyle birbirlerinden ayrılırlar. Galata mevlvi hanesinin Sema Meydanı sekizgen, Gelibolu Mevlevihanesinin Sema Meydanı dokuzgen şemada düzenlenmiştir.

¹⁰ Can KERAMETLİ; a.e.g., s. 27.

¹¹ A. GÖLPINARLI; a.g.e., s. 330; Can KERAMETLİ; a.g.e., s. 28.

¹² A. GÖLPINARLI, a.g.e., s. 331.

¹³ Erdinç PARLA; a.g.m., s. 51-60; Mehmed ZİYA; a.g.e., s. 38; Ş. Barihuda TANRIKORUR; a.g.m., s. 61-71.

Semahane-türbe binası Yenikapı ve Bahariye Mevlevihanelerinin asma geleri katlı, ahşap semahane-türbe ikilisinin plan tipine uymaktadır.

Sema meydanının kubbe eteğinde "Ta'lik" hatla yazılmış kitabe kuşakları, İstanbul yenikapı, bahariye ve kütahya mevlevihanelerinin kubbe eteklerindeki yazı kuşaklarının tekrarı niteliğindedir.¹⁴

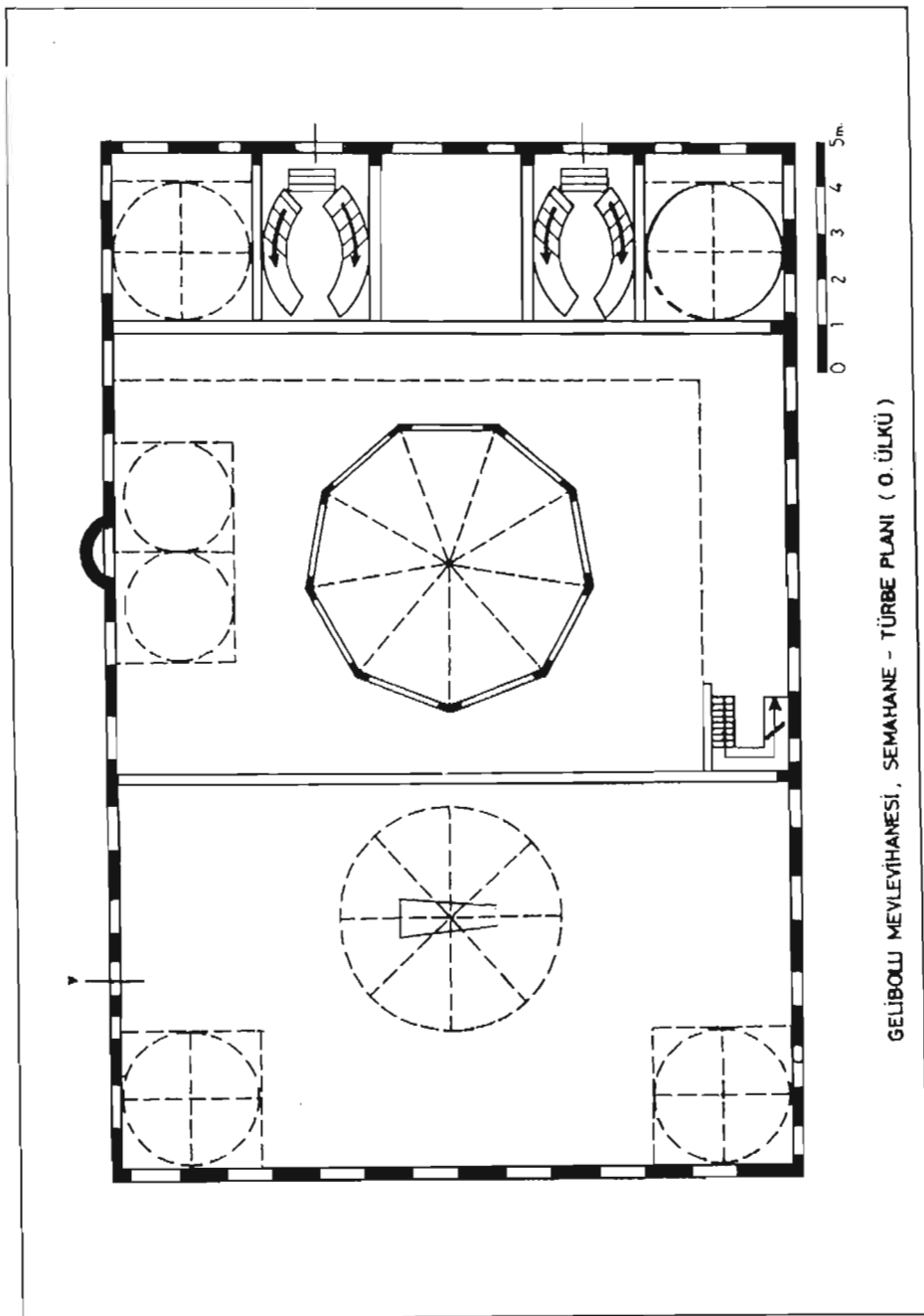
Galata Mevlevihanesinde olduğu gibi, Sema ayinlerinin yapıldığı, sütunlarla çevrili, ahşap zeminli Sema Meydanının etrafında çeşitli bölümlere yer verilmiştir. Bu bölümler mevlevilerin semaları izlemesi için semazenlerin Sema yaptıkları bölümden ayrılmıştır.

Galata Mevlevihanesi'nin Sema Meydanı, etrafı diz boyu yükseklikte parmaklıklarla ayrılmış, 8 paye ve 14 ağaç sütunla çevrili sekizgen bir alandır. Sütunları İyon başlıklıdır. Gelibolu Mevlevihane'sinin sütun başlıkları ise Korint nizamında yapılmıştır.

Gelibolu Mevlevihanesi, kullanılan yapı malzemesi bakımından, Galata Mevlevihanesi'nden ayrılmaktadır. Bunun giriş kısmı kagir, cepheleri kesme taş ile kaplanmış, iç kısımlarda ise ahşap malzemeye yer verilmiştir. İki mevlevihanede de tavan ve kubbeler ahşap olup sıva ve alçı ile kaplanmıştır.

Dıştaki dikdörtgen 8 kübik şemaya karşılık her iki mevlevihanede de iç kısımda ahşap kublelerle örtülmüş Sema Meydanı, türbe ve şeyh dairesine yer verilmiştir.

¹⁴ Ş. Barihuda TANRIKORUR; a.g.m., s. 61-71.

GELİBOLU MEVLÂHANEŞİ, SEMAHA NE - TÜRBE PLANI (O. ÜLKÜ)

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4